

Halina Kurek 
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
halina.kurek@uj.edu.pl

OBRAZ SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIEJ ZAKRZEPEŁY W NAZWACH SYNÓW I CÓREK. TRADYCJA I ZMIANA (NA PRZYKŁADZIE WSI PODDUKIELSKICH W BESKIDZIE NISKIM)

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, wieś, nazwy synów i córek, tradycja, zmiana
Keywords: linguistic image of the world, village, names of sons and daughters, tradition, change

1. Wprowadzenie

Ważnym nurtem badań etnolingwistycznych jest etnogramatyka wiążąca własności gramatyczne języka „z systemem wartości i obrazem świata jego użytkowników” (Tabakowska 2015: 97). Cechy gramatyczne, podobnie jak zjawiska leksykalne, są bowiem swoistym dokumentem kultury, odsłaniającym widzenie świata epok już minionych, „wskazującym na twórczą i interpretacyjną wobec rzeczywistości rolę *homo loquens*” (Ostaszewska, Sławkowa 1999: 150). Jednocześnie mogą też współtworzyć obraz świata funkcjonujący współcześnie (Grzegorzczukowa 1999: 43–44).

Do jednostek morfologicznych przechowujących ów historyczny obraz i pokazujących sposób postrzegania świata dziś należą własności słotwórcze leksemów, stosunkowo dobrze zachowane jeszcze w gwarach i szerzej, w polszczyźnie mówionej wsi. Niespełna dwadzieścia lat temu na opisywane zjawisko zwracał uwagę Czesław Kosyl, twierdząc, że ciągle żywe w dialektach polskich są patronimiczne formy oznaczające synów (najczęściej nieżonatych) oraz typowo gwarowe określenia córek (1993: 434).

W gwarach Beskidu Niskiego, a dokładnie – w jego wschodniej części, nazwami męskich i żeńskich potomków zajął się Tomasz Kurdyła w monografii pt. *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)* (wioski: Jaśliska, Posada Jaśliska i Wola Niżna w powiecie krośnieńskim) (Kurdyła 2011: 155–157). Krótką wzmiankę na temat określeń synów i córek występujących w bliższym sąsiedztwie Dukli – w dwóch wsiach powiatu krośnieńskiego: Krościenku Wyżnym oraz Bóbrce, położonej między Miejscem Piastowym a Duklą, znajdziemy też w przypisie do artykułu Mieczysława Karasia zajmującego się gwarowymi formantami onomastycznymi (Karaś 2017c: 157). W polszczyźnie mówionej wsi bezpośrednio sąsiadujących z Duklą omawiane zagadnienie nie zostało dotąd opisane i niniejszy tekst, kontynuujący badania słowotwórstwa gwarowego na Dukielszczyźnie, stara się uzupełnić zaistniałą lukę (por. Kurek 2019a).

Celem opracowania jest rekonstrukcja językowego obrazu badanej społeczności wiejskiej zakrzepłego w nazwach synów i córek oraz dokumentacja przemian dokonujących się w słowotwórstwie analizowanych antroponimów, co wiąże się ze zmianą ich roli we współtworzeniu wiejskiego obrazu świata dziś.

Materiał antroponimiczny gromadzony był od lat 80. XX w. do końca roku 2019 w czterech wsiach bezpośrednio sąsiadujących z Duklą: Cergowej, Nadolu, Lipowicy i Zboiskach (Kurek 1990: 55). Nazwy synów i córek nagrywano lub zapisywano w trakcie rozmów z mieszkańcami reprezentującymi wszystkie grupy pokoleniowe¹. W rezultacie zebrano określenia synów i córek urodzonych jeszcze w 20. i 30. latach XX w. oraz na początku wieku XXI. Aby lepiej zobrazować zachodzące zmiany, podzielono je na trzy grupy, według daty urodzenia potomka. W pierwszej uwzględniono nazwy synów i córek urodzonych w 20. i 30. latach XX w., do drugiej zaliczono określenia osób, które urodziły się w latach 50. i 60. XX w., trzecią natomiast stanowią miana synów i córek urodzonych w latach 90. XX w. oraz na początku wieku XXI. W dwu pierwszych grupach przeanalizowano: 80 nazw synów i 80 nazw córek, a w grupie najmłodszych respondentów po 30 określeń córek i synów.

W gwarach Dukielszczyzny nazwy synów i córek tworzone są od: 1) nazwiska ojca, 2) imienia ojca, 3) imienia i nazwiska ojca, 4) przezwiska ojca, 5) określenia ojca zawierającego informację o jego miejscu zamieszkania, 6) nazwy filiacyjnej określającej kobietę zamężną (utworzonej od imienia lub nazwiska męża), 7) imienia matki, 8) imienia i odmężowskiego nazwiska matki, 9) przezwiska matki oraz 10) imienia lub nazwiska babki, prababki, a nawet brata. Nie oznacza to jednak, że w zależności od sytuacji komunikacyjnej podstawą utworzenia nazwy rodzinnej fakultatywnie staje się nazwisko ojca lub imię // nazwa filiacyjna matki. We wsiach poddukieleńskich określenia synów i córek są formacjami ustabilizowanymi i tradycyjnie tworzy się je od tej nazwy własnej, która służy do identyfikacji tzw. głowy rodziny. „Od strony

1 Podobną metodę gromadzenia materiału badawczego zastosowałam przy zbieraniu nazw kobiet zamężnych (por. Kurek 2019a: 204).

czysto słowotwórczej – pisze T. Kurdyła – [są – H.K.] to nazwy subiektów tworzone od obiektów: ‘ten (ta), który (która) ma za przodka X-a’” (2011: 155). Zwykle „głową rodziny” jest ojciec rozpoznawany najczęściej poprzez urzędową formę swojego nazwiska i w związku z tym ten antroponim staje się bazą do nazwania potomka. Jeżeli, po śmierci męża, „głową rodziny” zostaje matka, jej imię albo odmężowska forma jej nazwiska (lub też inne określenie odmężowskie) zaczyna być podstawą tworzenia formacji matronimicznych. Tak się dzieje również w wypadku tzw. dzieci pozamałżeńskich, a także wtedy, gdy osobowość matki jest w rodzinie dominująca (Zaręba 1967: 268–269). We wsiach poddukielskich nazwy synów i córek odzwierciedlają więc społeczny i rodzinny charakter stosunków panujących w tej zbiorowości.

W porównaniu z językiem ogólnym gwary Dukielszczyzny posiadają też znacznie większy zasób formantów morfologicznych, służących do tworzenia męskich i żeńskich nazw potomków (Karaś 2017c: 157), z zakrzepełym w nich sposobem widzenia świata opisywanej zbiorowości.

Zgodnie ze stanowiskiem Renaty Grzegorzczukowej językowego obrazu badanej społeczności wiejskiej, w ujęciu historycznym oraz współczesnym, należałoby więc szukać zarówno w bazach tworzących nazwy synów i córek, jak i w środkach słowotwórczych budujących owe formacje (Grzegorzczukowa 1999: 43–44).

2. Nazwy synów

We wsiach poddukielskich synów urodzonych w 20. i 30. latach XX w. identyfikowano głównie poprzez nazwisko ojca, por. *Adaś od Barana, Broniek od Seready, Broniek od Turka, Hendryk Krowicki, Hendryk od Kolanka, Jantek od Barana, Jasio od Korzenia, Manek od Barana, Mietek Seredów, Staszek Chłapik, Stefan Krowicki, Tadek od Turka, Tosiek od Głoda, Zdziszek od Korzenia* itd.² Potwierdzają to przykłady z Bóbrki i Krościenka Wyżnego zanotowane przez M. Karasia w 60. latach XX w., por. Bóbrka pow. Krosno: *Sęp – (syn) Sępiak, od Sępa, Szombara – (syn) Szombarzyk, od Szombarzy, Węgrzyn – (syn) Węgrzynik, od Węgrzyna, Wolański – (syn) Wolańszczyk, od Wolańskiego*; Krościenko Wyżne pow. Krosno: *Fejkiel – (syn) Fejkielów, Szmyd – (syn) Szmydów* (Karaś 2017c: 157).

Niekiedy do identyfikacji wystarczało imię ojca, jeżeli było we wsi jedyne, a jego nosiciela znano i powszechnie szanowano, por. *Edek od Jantka, Łolek od Jantka*. Wyjątkowo natomiast używano w tym celu przezwiska ojca, ale czyniono tak zwykle wtedy, gdy przezwisko uznawano już za określenie neutralne, niebudzące żadnych ujemnych skojarzeń, por. *Kazek od Dzyyusza* (od niepoprawnej wymowy imienia *Tezeusz*). Do rzadkości należały też miana synów będące pochodną określenia ojca

2 W artykule podają jedynie wybrane przykłady określeń męskich i żeńskich potomków.

wskazującego na miejsce jego zamieszkania, por. *Felek z Górki* – (ojciec) *Staszek z Górki*, a także wiążące nazwę potomka z zawodem ojca, por. *Hendryk od Kowala*.

Do nazwania synów wdów oraz potomków pochodzących z tzw. nieprawego łoża używano: 1) odmężowskiego określenia matki utworzonego od nazwiska męża, por. *Staszek Chłapcin // Staszek od Chłapki – Chłapka//Chłapcia*³ < *Chłap*, *Edek od Korzeńki – Korzeńka* < *Korzeń*, 2) odmężowskiego nazwiska matki (powtarzającego się w innych rodzinach) uzupełnionego jej imieniem, por. *Janek Baški Baranki – Baranka* < *Baran*, 3) odmężowskiego określenia matki utworzonego od imienia męża, por. *Edek od Pawłowy – Pawłowo* < *Paweł (Czarnik)*, 4) imienia matki, por. *Staszek Milczyn – Milka*, *Tadek Karolczyn – Karolka*, 5) przezwiska matki, por. *Bolc // Bolek Kasieczka // Bolek od Kasieczki – Kasieczka* < *Katarzyna*.

Rzadkie imiona męskich potomków nadawane we wsiach poddukielskich w 30. latach XX w. pozostawiano bez dookreślenia, por. *Dominik*, *Sławek*, *Mundek*.

W pokoleniu synów urodzonych na Dukieliszczyźnie w 20. i 30. latach XX w. do tworzenia nazw męskich potomków bardzo rzadko wykorzystywano formanty słowotwórcze. Sporadycznie pojawiały się trzy przyrostki: *-ik// -yk*, *-ów* oraz *-in// -yn*, por. *Staszek Chłapik*, *Mietek Sereców*, *Staszek Chłapcin*, *Tadek Karolczyn*, *Staszek Milczyn*⁴.

Powszechne były natomiast struktury składniowe, a zwłaszcza związki z przyimkiem i dopełniaczem typu: imię + *od* + *gen. sg. nazwiska//imienia//przezwiska* itd. ojca lub matki, por. *Bronek od Serecy*, *Bronek od Turka*, *Edek od Jantka*, *Edek od Korzeńki*, *Edek od Pawłowy*, *Hendryk od Kolanka*, *Hendryk od Kowala*, *Janek od Krężła*, *Jasio od Korzenia*, *Jędrzek od Korzenia*, *Kazek od Dzyyusza*, *Kazek od Krężła*, *Łolek od Jantka*, *Manek od Barana*, *Stasio od Szczurka*, *Staszek od Chłapki*, *Staszek od Krówki*, *Tadek od Turka*, *Tosiek od Głoda*, *Zbyszek od Boczarki*, *Zbyszek od Krówki*, *Zdziszek od Korzenia*.

Formacje typu: imię + *gen. sg. nazwiska//imienia//przezwiska* ojca lub matki, por. *Janek Baški Baranki*, *Wiesek Stefka Krowickiego* występowały rzadko.

Synów urodzonych w 50. i 60. latach XX w. również identyfikowano głównie poprzez nazwisko ojca (lub dziadka, jeżeli ojciec mieszkał w innej wsi), por. *Andrzej od Cyrana*, *Cesiek od Wielgosa*, *Edek od Noszczyka*, *Henek od Lisa*, *Jacek Drozd // Jacek od Drozda*, *Jasiek od Durała*, *Józek Baran // Józek od Barana*, *Józek od Durała*, *Kazek od Kolanka (Kolanko)*, *Manek od Matusika*, *Manek od Wielgosa*, *Olek od Drozda*, *Romek Nawratowicz*, *Staszek Kogut // Staszek od Koguta // Staszek z Leśniczówki*, *Staszek od Paszka*, *Tadek od Rąpały*, *Tosiek od Piroga*, *Wiesek od Gołąbka*, *Zbyszek Nawratowicz*.

3 Rzeczowniki typu: *babcia*, *ciocia* itp. traktuję jako formy sufiksalne rodzime (Grzegorzyczkowa, Puzynina 1979: 104–105), natomiast w formacjach *mamcia*, *Halińcia*, *Mańcia* itp. przyrostek *-cia* ma, moim zdaniem, proveniencję ruską (Kurzowa 1975: 94; Oronowicz 1990: 209).

4 W nieodległej Bóbrce sufiks *-ik// -yk* był bardzo produktywny, por. *Sęp – Sępić*, *Szombara – Szombarzyk*, *Węgrzyn – Węgrzynik*, *Wolański – Wolańszczyk* (Karaś 2017c: 157).

Jeżeli kilka rodzin nosiło to samo nazwisko, nazwę potomka niekiedy dookreślano imieniem ojca, por. *Jurek od Manka Barana*, *Mietek od Manka Barana*.

Synów identyfikowano też wyłącznie poprzez imię ojca, ale to imię musiało się wyróżniać w wiejskim systemie antroponimicznym i dzięki temu nie wymagało dodatkowego uzupełnienia, por. *Jasiek od Mundka*, *Leszek od Mundka*.

W funkcji identyfikatora rzadko natomiast występowało imię matki oraz od-mężowskie określenie matki lub babki. Jeżeli się pojawiało, to zawsze fakultatywnie obok innych nazw, por. *Wojtek Janczyn // Wojtek Kasieczka*, *Jasiek Józi Durałowy // Jasiek od Durała // Jasiek Durał*, *Kazek od Kowalichy // Kazek od Kolanka // Kazek od Kowala // Kazek Szyszlak*.

Do tworzenia nazw męskich potomków fakultatywnie wykorzystywano też ich nietypowe miejsce zamieszkania, por. *Staszek z Leśniczówki // Stasio Kogut // Staszek od Koguta*, *Jasiek z Jałowcowego (Miasta)*⁵ // *Jasiek od Smaka*, a także urzędową funkcję pełnioną przez ojca, por. *Stasio od Sołtysa // Stasio od Szczurka*, oraz nazwę zawodu dziadka, por. *Kazek od Kowala // Kazek od Kolanka*.

W omawianym pokoleniu synów do tworzenia mian męskich potomków nie używano już dwu formantów słowotwórczych: *-ik// -yk* oraz *-ów*. Sporadycznie występował jeszcze przyrostek *-in// -yn*, por. *Wojtek Janczyn*, ale zwykle w wypowiedziach dziadków. Opisywany stan gwar Dukielszczyzny potwierdza zatem spostrzeżenia M. Karasia z lat 60. XX w., że „starsi znacznie częściej stosują formanty słowotwórcze, młodszy natomiast chętniej się posługują samymi nazwiskami bez przyrostków” (Karaś 2017c: 157).

Powszechnie zachowywano natomiast struktury składniowe typu: *Józek od Czarnika*, *Mietek od Gniadego*, *Fredek od Krówki*, choć w funkcji identyfikatorów zaczęło się już także pojawiać imię i nazwisko. Działo się tak zazwyczaj wtedy, gdy ojciec pochodził spoza badanej społeczności, por. *Jurek Bytnar*, *Romek Nawratowicz*, *Zbyszek Nawratowicz*.

Najmłodsze pokolenie synów nadal identyfikowane jest poprzez nazwisko ojca, por.: *Adam od Penara*, *Artur od Szepielaka*, *Grzesiek od Penara*, *Grzesiek od Szyszłaka*, *Jacek od Zająca*, *Karol Głowacki*, *Krzysio od Zająca*, *Mariusz Janiszewski*, *Piotrek od Zająca*, *Radek od Sajdaka // Radek Sajdak*, *Sławek Knajzel*, *Tomek od Szyszłaka*. Rzadziej w tej funkcji wykorzystywane jest przezwisko ojca, por. *Michał od Zdziory* (zdziór ‘zadra, drzazga’). Po śmierci ojca funkcję bazy antroponimicznej pełni od-mężowska forma nazwiska matki, por. *Adam od Penarki*, *Grzesiek od Penarki*.

Nazwy najmłodszych męskich potomków wiąże się też z imieniem babki, por. *Usio (Łukasz) Dziunin*, *Filip od Boguśki*, z wyrazistą zdrobniałą formą imienia brata, por. *Michał od Usia*, a nawet z od-mężowską formą nazwiska prababki, por. *Usio od Chłapci*.

5 Mikrotoponim *Jałowcowe Miasto* oznacza miejsce gęsto porośnięte jałowcami (Cergowa, pow. Krosno).

Oдноśnie do tej grupy respondentów sporadyczne użycie formantu słowotwórczego ostatni raz zanotowałam w materiale z końca wieku XX. W pierwszym ćwierćwieczu XXI w. stosunkowo dobrze funkcjonują jeszcze konstrukcje składniowe typu: *Michał od Smaka*, *Marcin od Gniadego*, ale utrzymywane są jednak głównie w wiejskiej odmianie polszczyzny mówionej ojców, dziadków i pradziadków, rzadziej w języku ich potomków.

3. Nazwy córek

We wsiach poddukielskich córki urodzone w 20. i 30. latach XX w. identyfikowano, podobnie jak synów, głównie poprzez nazwisko ojca, por. *Irka od Albrychta*, *Jagniszka od Barana*, *Mańcia Baranowa*, *Stefcia Barsznicowa*, *Danuśka od Głoda*, *Zosia od Krężła*, *Bronka od Lorenca*, *Władka Moskalowa*, *Ceśka od Paszka*, *Gienia od Paszka*, *Władzia Szczurkowa*, *Janka od Szyszłaka*, *Marysia Wielgosowa* itd. Jeżeli tym samym nazwiskiem posługiwało się kilka rodzin, uzupełniano je imieniem ojca, por. *Marysia od Kazka Paszka*, *Marysia Franka Wielgosa*.

Potwierdzają to formy zanotowane przez M. Karasia w Bóbrce: *Sępa* – (córka) *od Sępa*, *Sępowa*, *Węgrzyn* – (córka) *od Węgrzyna*, *Węgrzynowa* (ibid.: 157).

Funkcję odróżniającą pełniły też na wsi przezwiska, które z kolei służyły do identyfikacji potomków, por. *Bronka od Dyzyusza*, *Janka od Dyzyusza*, *Zośka od Dyzyusza*, *Tośka od Kumcia*, *Władka od Kumcia* (*Kumcio* < *kumcio* ‘sposób zwracania się do rozmówcy’), *Ceśka od Psiakościa*, *Iryna od Psiakościa* (*Psiakość* < ‘od powiedzenia *psia kość*’) (Kurek 2019a: 206).

Sporadycznie córki nazywano tak jak „głowę rodziny”, tzn. zgodnie z miejscem ich zamieszkania, por. *Janka z Górki* (ojciec – *Staszek z Górki*), *Maryśka spod Lasu* (ojciec – *Kuba spod Lasu*).

Córki wdów oraz kobiet stojących wyżej w społecznej hierarchii wsi (wysoki status majątkowy rodziny, umiejętność pisania i czytania) identyfikowano za pomocą: 1) odměżowskiego określenia matki, por. *Dziunka od Chłapci* – *Chłapka//Chłapcia* < *Chłap*, *Stefka od Korzeńki* – *Korzeńka* < *Korzeń*, 2) odměżowskiego (częstego na wsi) nazwiska matki uzupełnionego jej imieniem, por. *Irena od Maryśki Paszkowy* – *Paszkowo* < *Paszek*, 3) odměżowskiego określenia matki utworzonego od imienia męża, por. *Józia od Pawłowy*, *Kazka od Pawłowy*, *Milka od Pawłowy* – *Pawłowo* < *Paweł Czarnik*, 4) imienia matki, por. *Janka Milczyna // Janka od Milki*, *Niuśka od Wichty*, *Talusia Marysina*.

W pokoleniu córek urodzonych na Dukielszczyźnie w 20. i 30. latach XX w. do formowania nazw żeńskich potomków rzadko wykorzystywano formanty słowotwórcze, częściej jednak niż do tworzenia określeń synów. W badanym materiale zanotowano dwa przyrostki: *-ina//-yna* oraz *-owa*, por. *Talusia Marysina*, *Janka Milczyna*, *Mańcia Baranowa*, *Władka Moskalowa*, *Władzia Szczurkowa*, *Marysia Wielgosowa*.

Podobnie jak w wypadku nazw męskich potomków powszechne były natomiast struktury składniowe, a zwłaszcza związki z przyimkiem i dopełniaczem typu: imię + *od* + *gen. sg. nazwiska//imienia//przezwiseka* itd. ojca lub matki, por. *Bronka od Dyzyusza, Bronka od Lorenca, Ceśka od Paszka, Danuśka od Głoda, Dziunka od Chłapci, Gienia od Paszka, Irena od Marysi Paszkowy, Irena od Psiakościa, Irka od Albrychta, Jagniszka od Barana, Janka od Dyzyusza, Janka od Milki, Janka od Szyszlaka, Józia od Pawłowy, Kazka od Pawłowy, Mańka od Barana, Marysia od Głoda, Marysia od Kazka Paszka, Maryśka od Szyszlaka, Milka od Pawłowy, Niuśka od Wichty, Stefka od Korzeńki, Tośka od Kumcia, Władka od Kumcia, Zośka od Dyzyusza, Zośka od Paszka.*

Córki urodzone w 50. i 60. latach XX w. również identyfikowano głównie poprzez nazwisko ojca, por. *Agatka od Barana, Ala od Noszczyka, Basia od Dragana, Danka od Kobieli, Dyzdzia od Krówki, Ewa od Jakubczyka, Fredzia od Cyrana, Hania od Kordysia, Jadzia od Kobieli, Jaśka od Stasiaka, Kryśka od Barana, Kryśka od Durała, Małgosia od Koguta, Zosia od Belczyka, Zosia Durałowa // Zosia od Durała.*

Niekiedy do identyfikacji wystarczało imię ojca, jeżeli było we wsi jedyne, lub imię dookreślone miejscem zamieszkania, por. *Małgosia od Adasia, Wieśka od Felka z Górki.*

W omawianym pokoleniu do tworzenia nazw żeńskich potomków używano też odmężowskiego określenia matki, por. *Bożenka od Baranki, Agata od Wielgoski,* oraz imienia matki, por. *Zośka od Maryśki.* Wykorzystywano także: 1) odmężowskie określenie babki utworzone od nazwiska dziadka, por. *Boguśka od Chłapki // Busia od Chłapci,* 2) odmężowskie określenie babki utworzone od imienia dziadka, por. *Iwona od Pawłowy, Tereska od Pawłowy,* oraz 3) przezwisko babki, por. *Lucyna od Kasieczki.* Takie zjawisko jest częste w społecznościach wiejskich, ponieważ niektóre wyraziste przezwiska oraz nazwy odmężowskie tak dobrze spełniają swoją funkcję identyfikacyjną, że przechodzą z pokolenia na pokolenie (Kurdyła 2011: 156).

W nazwach żeńskich potomków fakultatywnie pojawiały się też informacje o ich miejscu zamieszkania, por. *Elka od Czarnika // Elka spod Dęba, Irka od Smaka // Irka z Jałowcowego (Miasta).*

W omawianej grupie wiekowej do tworzenia nazw córek sporadycznie już używano sufiksu *-owa*, por.: *Basia Szepielakowa,* często natomiast wykorzystywano jeszcze struktury składniowe typu: imię + przyimek *od* + dopełniacz nazwy osobowej, por. *Kryśka od Głoda, Hania od Krężła.* W większości pojawiały się one jednak fakultatywnie obok imienia i nazwiska, por. *Monika od Stasiaka // Monika Stasiak, Ludka od Pasterkiewicza // Ludka Pasterkiewicz.*

Nazwy najmłodszego pokolenia córek również bazują na nazwisku ojca, por. *Agnieszka od Dragana, Anka od Penara, Agnieszka od Stasiaka, Agnieszka od Szyszlaka, Anka od Zająca, Basia od Dragana, Basia od Szepielaka, Dorotka od Dragana, Iza od Sajdaka, Jagusia Knajzel, Kaśka od Dragana, Kaśka od Penara, Kaśka od Wołkowicza, Madzia Szepielakowa // Madzia od Szepielaka, Mariolka Janiszewska, Monika*

od *Gniadego*, *Monika od Stasiaka*. Zdarza się też, że nazwisko ojca uzupełniane jest jego imieniem, por. *Sylwia od Andrzeja Cyrana*, *Aneta od Andrzeja Cyrana*. W tej samej funkcji występuje także przezwisko ojca, por. *Kaśka od Kozioka* (*koziok* ‘mieszkaniec wsi, w której pasiono kozy’), oraz jego określenie zawierające informację o miejscu zamieszkania, por. *Wieśka od Felka z Górki*.

Rzadziej wykorzystywane bywa: 1) imię matki, por. *Monika od Elki*, *Ewunia od Fredzi*, 2) odmężowskie nazwisko matki, por. *Anka od Penarki*, *Kaśka od Penarki*, oraz 3) odmężowskie nazwisko matki uzupełnione jej imieniem, por. *Anka od Gośki Szczurkowskiej*. Żeńskie potomstwo identyfikuje się też poprzez imię babki, por. *Zosia od Fredzi*, *Marysia od Fredzi*, *Basia od Boguśki*, lub poprzez jej nazwisko, por. *Agata od Baranki*, *Gośka od Kogutki*.

Od przełomu wieków XX i XXI nie notowałam już nazw córek tworzonych formantami słowotwórczymi. Stosunkowo dobrze zachowują się jeszcze w tej roli struktury składniowe typu: *Zosia od Lisa* funkcjonujące zwykle fakultatywnie obok formacji typu: *Zosia Lis*. Konstrukcji składniowych: imię + przyimek *od* + dopełniacz nazwy osobowej nie tworzy się już jednak od nazwisk przymiotnikowych, por. *Mariolka Janiszewska*, *Zuzia Krowicka*.

4. Obraz społeczności wiejskiej Dukieliszczyny

Analiza nazw męskich i żeńskich potomków mieszkających w Beskidzie Niskim w czterech wsiach poddukieliskich: Cergowej, Nadolu, Lipowicy i Zboiskach od 20. lat XX w. prawie do końca pierwszej ćwierci wieku XXI przynosi dynamiczny obraz wiejskiej społeczności, nieustannie ewoluujący pod wpływem zmieniającej się rzeczywistości zewnętrznej.

W nazwach synów i córek urodzonych w 20. i 30. latach XX w. zakrzepł wizerunek konserwatywnej, monolitycznej wsi przywiązanej do tradycji, ludowego folkloru i macierzystej gwary (Żywicka 2006: 221). Była to zbiorowość, w której wszyscy się znali, z tradycyjnym modelem rodziny wielopokoleniowej – dziadkowie, ojcowie, dzieci (wnuki) – z dominującą pozycją ojca jako „głowy rodziny” i niekwestionowanego autorytetu, dbającego o jej byt, oraz z nierównorzędną pozycją wspierającej go żony (= matki), zapewniającej jednak dzieciom opiekę i poczucie bezpieczeństwa (Bielińska-Gardziel 2006: 179).

W takiej rodzinie do identyfikacji potomstwa konieczne było nazwisko ojca, niekiedy, dla precyzji odbioru, uzupełniane jego imieniem lub zastępowane neutralnym, nieośmieszającym przezwiskiem, por. *Ceśka od Franka Paszka* // *Ceśka od Psiakościa*.

Dzieci wdów oraz kobiet o wysokiej pozycji społecznej (ze względu na majątkowy status rodziny i poziom wykształcenia kobiety) identyfikowano co prawda głównie poprzez odmężowskie nazwania matek, czasem uzupełniane ich imionami,

rzadziej – poprzez same imiona, jednak formacje te, utworzone w większości na bazie nazwiska męża i świadczące o powiązaniu kobiety z ojcem dzieci, pośrednio wskazywały również na głowę rodziny, por. *Edek od Korzeńki*, *Edek od Pawłowy*, *Janek Baški Baranki*.

W opisywanej społeczności dzieci identyfikowano zwykle za pomocą: 1) przymiotników dzierżawczych tworzonych przyrostkami: *-ów*, *-in//-yn* (nazwy synów) oraz *-owa*, *-inall/-yna* (nazwy córek) (Karaś 2017b: 152), które określały przynależność potomka do osoby wskazanej przymiotnikiem bezpośrednio, por. *Mietek Sere-dów* < *Sereda*, *Mańcia Baranowa* < *Baran*, *Janka Milczyna* < *Milka*, lub też pośrednio, por. *Staszek Chłapcin* – *Chłapcia* < *Chłap*, oraz 2) konstrukcji składniowych z dopełniaczem typu: imię + *gen. sg.* nazwy osobowej, por. *Stefcia Pietrka Barsznicy*, *Ignac Wawrzka Barana*, *Janek Baški Baranki*.

W latach 20. i 30. XX w. we wsiach poddukielskich przymiotniki dzierżawcze tworzące nazwy synów i córek, a także konstrukcje składniowe z dopełniaczem były już w stadium zaniku⁶. Jak wynika z zebranego materiału, ich funkcję przejęły formacje składniowe typu: imię + przyimek *od* + dopełniacz nazwy osobowej. Przyimek *od*, ze względu na szeroki zakres swych funkcji składniowych i znaczeniowych, łącząc się z rzeczownikiem w dopełniaczu, może współtworzyć określenie potomka, jeśli w wyrażeniu przyimkowym pojawi się nazwa osoby, do której syn lub córka przynależy (SJPSz II: 441). W tego typu konstrukcjach przyimek wspomaga funkcję końcówki fleksyjnej dopełniacza dzierżawczego, por. *Staszek Chłapki* : *Staszek od Chłapki*, i z powodzeniem zastępuje przyrostki słowotwórcze wykorzystywane w przymiotnikach dzierżawczych, por. *Staszek Chłapczyn* : *Staszek od Chłapki*. Omawiany proces obecnie obserwować można również w rozpadającym się systemie przypadkowym polszczyzny ogólnej (mówionej i zapisanej), w którym, nie tak już rzadko, wyłącznie przyimek pełni funkcję końcówki fleksyjnej, por. *wiadomość od Jarek Fazan*, *wiadomość od Jakość Kształcenia UJ* (Kurek 2019b: 98).

Pokolenie synów i córek urodzonych w 20. i 30. latach XX w. oraz ich rodziców tworzyło społeczność mocną zakorzenioną w polskiej tradycyjnej kulturze ludowej, o czym świadczą: 1) imiona ojców mieszczące się w grupie najpopularniejszych (do końca XIX w.) imion na pograniczu południowo-wschodnim: *Antoni*, *Benedykt*, *Franciszek*, *Jakub*, *Jan*, *Jędrzej*, *Józef*, *Maciej*, *Michał*, *Paweł*, *Piotr*, *Szymon*, *Tomasz*, *Stanisław*, *Stefan*, *Wawrzyniec*, *Wojciech* oraz 2) imiona matek: *Agnieszka*, *Anna*, *Barbara*, *Helena*, *Jadwiga*, *Katarzyna*, *Maria*, *Rozalia*, *Zofia* (por. Wolnicz-Pawłowska 1998: 477), a także ich realizacja fonetyczna zachowująca ważne elementy systemu gwarowego: prejotację, por. *Edek od Jantka*, *Jagniszka od Barana*, labializację, por. *Łolek od Jantka*, elementy mazurzenia, por. *Ceśka od Paszka*, *Cesiek od Wielgosa* itd., 3) nazwiska odapelatywne typowe dla wiejskiego obszaru językowo-kulturo-

6 Lepiej utrzymywały się we wsiach okolicznych, np. w Bóbrce czy Krościenku Wyżnym (Karaś 2017c: 57).

wego: *Baran, Biały, Bogacz, Borek, Brzana, Drozd, Fornal, Głód, Gniady, Gołąbek, Kasza, Kogut, Kolanko, Korzeń, Kozak, Krok, Krówka, Lipka, Lis, Mączka, Mroczka, Mucha, Piróg, Smak, Szczurek, Szuba, Szydło, Torba, Zając, Zięba, Żuk* itd., 4) nazwy stopni pokrewieństwa charakterystyczne dla gwar Dukielszczyzny – *ujanka* ‘wujenka’, *ujek* ‘wujek’, 5) nazwy zawodów wykonywanych wtedy w każdej wsi: *kowal* (Kurek 2019a: 210).

Styk kultur: polskiej, słowackiej i łemkowskiej uruchomił na Dukielszczyźnie wzajemne pożyczki językowe i mechanizmy dostosowawcze. Być może pod wpływem słowackim częściej nadawano tu dzieciom imiona: *Jakub, Maciej, Michał, Paweł, Piotr, Tomasz, Stefan, Wawrzyniec*, aczkolwiek „zarówno Polacy, jak i Słowacy czerpali z zasobu chrześcijańskich imion, przejętych w wersji łacińskiej (niekiedy niemieckiej)” (Wolnicz-Pawłowska 1998: 477). Z kolei gwary łemkowskie spowodowały upowszechnienie się sufiksów: *-cia*: *Chłapcia* < *Chłap*, *mamcia* < *mama* i *-ńcia*: *ujńcia* < *ujek* oraz *-ichall/-ycha*: *kowalicha* (por. Kurdyła 2011: 155). Małżeństwa mieszane doprowadziły z kolei do powiększenia się zasobu nazwisk z elementami obcymi, por. *Mietek Sereców*, por. ukr. *sereda* ‘środa’ (Błyskal 1999: 31) lub ukr. *seredyna* ‘środek’.

Nazwy potomków urodzonych w latach 50. i 60. XX w. przynoszą na wieś nowy, modny wtedy zasób imion: 1) męskich: *Alfred, Artur, Edward, Jacek, Marian, Mariusz, Mieczysław, Roman, Wiesław, Zbigniew, Zygmunt* itd. i 2) żeńskich: *Alfreda, Alicja, Beata, Bogusława, Bożena, Danuta, Ewa, Grażyna, Halina, Krystyna, Urszula, Teresa* itd., a także nowe nazwiska, nienotowane dotąd w systemie antropoimicznym badanych miejscowości: *Janiszewski, Kobiela, Nawratowicz, Noszczyk, Sajdak*. Zjawiska te dowodzą, że poddukieleńska wieś otwiera się na nowych mieszkańców i inny rodzaj kultury. Określenia synów i córek dostarczają też informacji o nowych zawodach ojców i matek: *Stasio od Sołtysa, Bożenka od Bufetowy, Ala od Krawczyjni* (= krawcowej).

W omawianym okresie nazwy odojcowskie, używane w odniesieniu do dzieci oraz do potomków dorosłych, wykazują ciągle względną stabilność, chociaż do tworzenia określeń synów nie wykorzystuje się już formantów morfologicznych, a w nazwach córek przyrostki słowotwórcze pojawiają się sporadycznie. W wypadku nazwisk przymiotnikowych do określenia potomka fakultatywnie używa się struktur składniowych z przyimkiem i dopełniaczem albo nazwiska i imienia (często w formie zdrobniałej), por. *Kazek od Krowickiego // Kazek Krowicki*⁷, *Tomuś od Głowackiego // Tomek Głowacki*.

W miejsce nazwiska ojca albo odmeżowskiego nazwania żony zaczyna się też wprowadzać określenia odnoszące się do charakterystycznych cech // obiektów mikrotoponimicznych znajdujących się na terenie zamieszkiwanym przez syna lub córkę, por. *Elka spod Dęba, Staszek z Leśniczówki, Irka z Jałowcowego (Miasta)*.

7 Przyrostek *-ek* w imionach męskich, por. *Józek, Henek*, jest stylistycznie obojętny (Karaś 2017a: 203).

Do nazywania potomków urodzonych w latach 90. i później nadal stosuje się formacje składniowe: imię + przyimek *od* + *gen. sg.* nazwy osobowej, choć często fakultatywnie obok formy imienia i nazwiska. Konstrukcji tych nie stosuje się już jednak odnośnie do nazwisk przymiotnikowych typu: *Janiszewski, Głowacki*.

5. Podsumowanie

Podsumowując niniejsze rozważania, należy stwierdzić, że w czterech wsiach poddukielskich w analizowanym okresie od 20. lat XX w. do pierwszej ćwierci wieku XXI usunięto z języka tzw. formanty rodzinne wykorzystywane do tworzenia nazw synów i córek. Na badanym terenie w tej funkcji z pewnością długo utrzymywać się jeszcze będą formacje z przyimkiem i dopełniaczem. Nie wiązałabym jednak tego zjawiska „z kurczowym trzymaniem się korzeni”, lecz z szerszym procesem upowszechniania się konstrukcji przyimkowych w polszczyźnie ogólnej w miejscu rozpadającego się systemu przypadkowego (Polański 1978: 266).

Literatura

- BIELIŃSKA-GARDZIEL I., 2006, *Matka*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin, s. 175–180.
- BŁYSKAŁ H., 1999, *Nazwiska w parafii Strzyżów w latach 1784–1843*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria Filologiczna. Językoznawstwo” 5, s. 17–35.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1999, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, wyd. 2 popr., Lublin, s. 39–46.
- GRZEGORCZYKOWA R., PUZYŃNINA J., 1979, *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.
- KARAŚ M., 2017a, *Antroponimia, czyli nazwy osobowe Przędzela i okolicy w pow. nizańskim*, [w:] idem, *Ze studiów leksykologicznych i onomastycznych*, wybór i oprac. J. Reichan, M. Rak, „Biblioteka LingVariów”, t. 24, Kraków, s. 195–223.
- KARAŚ M., 2017b, *Formanty lingwistyczne i onomastyczne*, [w:] idem, *Ze studiów leksykologicznych i onomastycznych*, wybór i oprac. J. Reichan, M. Rak, „Biblioteka LingVariów”, t. 24, Kraków, s. 147–154.
- KARAŚ M., 2017c, *O gwarowych formantach onomastycznych*, [w:] idem, *Ze studiów leksykologicznych i onomastycznych*, wybór i oprac. J. Reichan, M. Rak, „Biblioteka LingVariów”, t. 24, Kraków, s. 155–163.
- KOSYL C., 1993, *Nazwy osobowe*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, Wrocław, s. 423–437.
- KURDYŁA T., 2011, *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)*, „Biblioteka LingVariów”, t. 12, Kraków.
- KUREK H., 1990, *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)*, Kraków.

- KUREK H., 2019a, *Obraz społeczności wiejskiej Dukieliszczyzny zakrzepty w nazwach kobiet zamężnych. Tradycja i zmiana*, [w:] B. Grabka, R. Kucharzyk, A. Tyrpa (red.), *Studia dialektologiczne V*, Kraków, s. 203–213.
- KUREK H., 2019b, *Przemiany fleksji nominalnej w polszczyźnie przełomu wieków XX i XXI (na przykładzie imion i nazwisk oraz appellativów)*, Kraków.
- KURZOWA Z., 1975, *Elementy kresowe w języku powieści powojennej*, Warszawa.
- ORONOWICZ E., 1990, *Cechy kresowe w gwarze wsi Munina*, „Język Polski” LXX, s. 208–211.
- OSTASZEWSKA D., SŁAWKOWA E., 1999, *Procesy nazwotwórcze a językowy obraz świata (na materiale średniowiecznej terminologii botanicznej w słowniku Jana Stanki)*, [w:] A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin, s. 149–162.
- POLAŃSKI K., 1978, *Przyminka składnia*, [w:] S. Urbańczyk (red.), *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 266.
- SJPSz: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–III, Warszawa 1978–1981.
- TABAKOWSKA E., 2015, *Bariery kulturowe są zbudowane z gramatyki*, [w:] eadem, *Mysł językoznauczca z myślą o przekładzie. Wybór prac*, red. P. de Bończa Bukowski, M. Heydel, Kraków, s. 97–107.
- WOLNICZ-PAWŁOWSKA E., 1998, *Pogranicze południowe*, [w:] E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa – Kraków, s. 467–478.
- ZARĘBA A., 1967, *Formy nazwisk żon i córek w dialektach języka polskiego*, „Onomastica” XII, s. 232–275.
- ŻYWICKA B., 2006, *Wieś*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin, s. 200–205.

The Image of Rural Community Preserved in the Names of Sons and Daughters. Tradition and Change (Based on the Villages of the Dukla Region in the Low Beskids)

Summary

The goals of the present article are to reconstruct the linguistic image of the rural community of the Dukla region, preserved in the names of sons and daughters living in the 20th and 21st centuries; as well as to present the direction and rate of changes that take place in this dialect in the formation of analysed anthroponyms.

The analysis of the material reveals a dynamic image of the rural community which undergoes significant changes in consequent generations. The names of descendants from the beginning of the 20th century preserved the image of a traditional village that kept true to the fathers' traditions. The names of further generations of sons and daughters expose a community which, gradually but visibly, loses its language and culture. This refers also to the descendants' names created with word formation that were consistently removed from the analysed dialect at the turn of the 20th and 21st centuries. As a result, the next generations will probably use the syntactic structure: name + preposition *od* 'to' + *gen. sg.* of the personal name.